

УДК 94:277.4(477) «1941/1944»

Оксана Висовень

**СТАНОВИЩЕ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН
І БАПТИСТІВ В УКРАЇНІ (1941–1944 РР.)**

Стаття присвячена становищу євангельських християн і баптистів упродовж німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944). Нами доведено, що євангельських християн і баптистів в окупаційний період намагалися використати у своїх вузьких визначених цілях як нацисти, так і комуністи, і тому проводили лояльну політику щодо них. З відновленням радянської влади на окупованих територіях гоніння на віруючих посилювалися, проте найстійкіші вірні, незважаючи на репресії, продовжували відстоювати головні постулати своєї віри.

Ключові слова: Україна, євангельські християни і баптисти, нацизм, німецький окупаційний режим, радянська влада.

Становище вірних євангельських християн і баптистів упродовж німецького окупаційного режиму України (1941–1944 рр.) є важливою та актуальною проблемою сучасної української історіографії. У радянський період цю проблему головним чином вивчали з позицій антирелігійних та гостро критичних. Це робилося з метою атеїстичного виховання молоді та показу шкідливості альтернативних віровчень науковому комунізму. Тому такі праці мали бути переконливі, до них залучалася церковна періодика та низка документів архівів [1–4]. Окрему увагу заслуговує лише публікація унікальної праці з історії євангельського руху в СРСР [5], вихід якої став можливим лише в період кризи радянської політичної системи. Отже, радянська історіографія накопичила значний, хоча і суто фрагментарний матеріал про становище євангельських християн і баптистів ХХ ст. Водночас науковий аналіз цієї проблеми був неможливим у межах існуючої політичної системи. У роки української незалежності дослідники використовують нові наукові підходи щодо вивчення становища вірних ЄХБ у ХХ ст. Новим етапом у вивченні історії протестантизму здійснили В. Любашенко [6], Ю. Решетніков та С. Санніков [7]. Значну роль у поглибленому вивченні окремих аспектів цієї теми відіграли представники цієї Церкви [8–9]. Важливою подією в цій галузі стала монографія С. Савинського з історії євангельсько-баптистського руху та низки інших авторів [10–13].

Незважаючи на відсутність комплексних наукових праць з історії становища вірних Євангельських християн і баптистів упродовж нацистського окупаційного режиму в українських землях попередніми дослідниками зібрано теоретичний фундамент для вивчення цієї проблеми.

У зв'язку з цим, мета наукової статті полягає в аналізі спеціальної літератури, що дає змогу комплексно дослідити становище євангельських християн та баптистів (далі – ЄХБ) упродовж 1941–1944 рр. Відповідно до мети визначено такі завдання: оприлюднення маловідомих фактів про причини змін у ставленні до цих конфесій в період Другої світової війни з боку радянських органів влади; показати, яким було відношення нацистів до віруючих ЄХБ упродовж їх окупації України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1941–1944 рр., коли українські землі знаходилися під владою німецького нацистського режиму. Географічні межі статті пов'язані з територією УРСР, яка на той час була у складі СРСР.

Дослідження виконано з дотриманням принципу історизму, який є надзвичайно важливим для показу суспільно-політичної ситуації впродовж німецько-нацистської окупації, та зміни у ставленні карально-репресивних органів правлячих режимів до вірних ЄХБ упродовж 1941–1944 рр. Також у дослідженні були застосовані порівняльно-історичний, структурно-системний методи тощо.

У 1930-х рр. узурпувавши владу в СРСР Й. Сталін почав мріяти про світове панування, тому разом з іншим претендентом на гегемонію – А. Гітлером у 1939 р. розв'язав Другу світову війну. Спочатку була знищена Польська держава, а землі Західної України і Західної Білорусі приєдналися до СРСР, через деякий час така ж участь чекала і на країни Прибалтики й Бессарабію (Північну Буковину) тощо. Але згодом А. Гітлер випередив Й. Сталіна і наніс йому випереджувальний удар, який мало не став для останнього смертельним. Так, розпочалася німецько-радянська війна 1941–1945 рр., яка за свідчення вченого О. Субтельного призвела до загибелі щонайменше 5,3 млн осіб, або один із кожних шести мешканців України загинув у цій бойні, 2,3 млн українців вивезено для примусової праці до Німеччини, цілком чи частково зруйновано понад 700 великих і малих міст та 28 тис. сіл у наслідок чого безпритульними лишилося близько 10 млн осіб [14, с. 590].

Негаразди воєнного лихоліття сприяли пробудженню і відновленню в людей релігійних почуттів та віри в Бога. Першими це намагалися використати на свою користь нацисти, які не

забороняли відновленню релігійного життя на окупованих ними територіях. Потім на це звернули увагу і комуністи, зрозумівши, що необхідно мобілізувати всі сили, засоби (у тому числі і духовно-релігійні) задля перемоги в цій затяжній і кровопролитній війні. Щоб показати свою «турботу» за віруючих в тому ж 1941 р. закрито Союз войовничих безбожників і його журнал «Безбожник». Також влада тимчасово припинила переслідування віруючих протестантських громад, яких за окремими даними, на той час арештовано починаючи з 1929 р. приблизно 25 тисяч, це передусім були українці, білоруси та росіяни [9, с. 113]. Водночас євангельські віруючі не залишилися в стороні від всенародного лиха. Так, у травні 1942 р. лідери євангельсько-баптистського руху, яких тоталітарна система ще не встигла знищити, звернулись до віруючих з патріотичною відозвою [15, с. 348]. У цьому листі містився погляд на війну віруючих цих союзів: «Небезпека для Євангелія велика. Дорогому для всіх християн імені Христа Німеччина бажає протиставити ім'я кривавого фюрера. Хай кожен брат і кожна сестра виконає свій борг перед Богом і перед Батьківщиною. Будемо ми, віруючі, кращими воїнами на фронті і кращими працівниками в тилу! Улюблена Батьківщина повинна залишитися вільною» [7, с. 97].

На піднесеному патріотизмі протестантів влада вирішила здійснити свої вузько визначені наміри. З одного боку, націлити віруючих на перемогу над окупантами, з іншого їм потрібні були контрольовані християни. Адже тоталітарна система неможлива без тотального контролю над своїми членами, тому, що без нього вона ніщо. Саме тому й створювалися колгоспи, радгоспи, творчі спілки (письменників, композиторів, художників, архітекторів тощо) та інші об'єднання з метою постійного стеження, відстеження і на придушення вільномислення.

Зрозумівши, що релігію як духовну альтернативу комуно-більшовицькій ідеології не викоринити, комуністи вирішили підпорядкувати під себе процес релігійно-духовного відродження, і очолити його. Співробітники ідеологічних і каральних органів розпочали свої вояжі по таборам де перебували репресовані служителі євангельських християн і баптисти. Після довготривалих розмов деякі з них давали підписку про згоду на об'єднання протестантських релігійних організацій за умови співробітництва з партійними, радянськими і каральними органами комуністичного режиму. Задля цього була створена в травні 1942 р. в Москві Тимчасова рада ЄХБ. До її складу увійшло чотири представники від кожного союзу: від баптистів – М. Голяєв, Н. Льовінданто, П. Малін, Ф. Патковський; від євангельських християн – М. Орлов, Я. Жидков, А. Карев, А. Андрєєв. І. Голяєв входив до складу цього органу на початку його роботи, але незабаром, в тому ж 1942 р., помер [7, с. 98].

Зрештою восени 1944 р. лідери ЄХБ провели нараду, на якій прийнято рішення про об'єднання двох протестантських церков в єдиний союз євангельських християн-баптистів, а у 1945 р. до нього були приєднані християни віри євангельської (п'ятидесятники). Найвищим органом якого стала Всесоюзна Рада Євангельських Християн-Баптистів (далі – ВРЄХБ) [8, с. 10–11].

Пізніше Г. Крючков (один з чільних лідерів оновленого протестантського руху) так прокоментував ці події: «Якщо би братство в той час могло зрозуміти, що відбувається, воно молило би про захист і не допустило би такої підміни. Але народ Божий, не розуміючи цього, зі сльозами радості дякував Богу за свободу зібрань, не відаючи, що це була не перемога братства, а перемога над братством. Отже, ми бачимо, що ВРЄХБ, як союз, не має божественного походження. Ідея його організації була замислена у кабінетах органів, які вели боротьбу з церквою, а її втілення в життя розпочалося ще в таборах військового часу» [8, с. 11].

Водночас на окупованій території об'єднання баптистів та євангельських християн проходило стихійно, незалежно від керівництва. Це сприяло різкому збільшенню кількості віруючих та новоутворених громад. Переважно громади збільшувалися за рахунок віруючих, репресованих в тридцять роки, які тепер повернулися до Церкви, також масово зверталися до Бога і невіруючі налякані жорстокістю світової війни.

Як уже зазначалося, сприяла цьому і окупаційна нацистська влада, яка намагалася проводити щодо протестантів досить лояльну політику. Поширеними стали випадки, коли нацисти надавали віруючим кращі будинки для проведення постійних богослужінь. Зокрема, «у Дніпропетровську об'єднаній громаді віруючих, яка налічувала понад вісімсот чоловік, був наданий Будинок культури, що знаходився в центрі міста. Ці процеси логічно вели і до організаційного об'єднання союзів. Задля цього наприкінці 1942 р. відбувся з'їзд в Дніпропетровську. На нього з'їхалися представники громад баптистів та євангельських християн з усієї України. За даними делегатів на той час в Східній Україні налічується 713 баптистських громад, які налічують 32 тисячі членів. На цьому з'їзді утворено Дніпропетровське Всеукраїнське об'єднання євангельських християн-баптистів. Рада об'єднання знаходився в Дніпропетровську. Головою цього об'єднання був обраний Данило Данилович Шаповалов (1909–1980 рр.), в останні роки свого життя до 1978 р. здійснював служіння старшого пресвітера у Харківській області і помер у 1980 р. при загадкових обставинах. Секретарем об'єднання був обраний Олексій Гнатович Бордовський. Об'єднання почало видавати журнал

«Молодий виноградник». Він виходив у рукописному вигляді. Його друк планувалося налагодити в Новомосковську (Дніпропетровська область), але в зв'язку з наближенням фронту це не здійснено. Також в Новомосковській друкарні були надруковані пісенники, однак вони не були переплетені. Щоб врятувати тираж, віруючі забрали його навіть в не переплетеному вигляді. У 1943 р. відкрилися курси регентів. Наступний з'їзд в 1943 р. у зв'язку з наближенням фронту і поголовної евакуацією населення не було можливості провести в Дніпропетровську, тому він відбувся у Кіровограді» [7, с. 98–99].

Повернення радянської влади принесло з собою масові арешти серед віруючих і мобілізацію в Червону армію. З цього приводу вдалою виглядає теза з праці Ю. Решетнікова: «Прийшли німці, дали свободу, прийшли наші, молитовні будинки закрили, братів заарештували», – цю фразу можна часто почути від віруючих старшого покоління [7, с. 99]. Оскільки деякі віруючі дотримувалися послідовних пацифістських переконань, нерідкими були позбавлення їх волі або навіть розстріли за відмову служити в Червоній Армії. Багато віруючих, не відмовляючись служити в армії, заявляли про свої релігійні переконання і відмовлялися від зброї. Хоча зазвичай це закінчувалося скеруванням їх до складу медчастин, частин зв'язку, служб тилу. Проте були й віруючі, які проходили службу безпосередньо в діючій армії, і бачили свій обов'язок у звільненні своєї Батьківщини від німецьких окупантів.

Водночас після остаточної перемоги над нацистською Німеччиною багато віруючих ЄХБ на місцях були в ейфорії і мали надію на переродження радянської влади, хоча б у питаннях свободи совісті. Але й тут прийшло розчарування, ось що згадує про цей період церковного життя відомий релігійний дисидент Г. Вінс: «через кілька місяців після реєстрації влада викликали на бесіду керівних братів і зажадали припинити молитви за в'язнів, не згадувати про них у проповідях, а також припинити біблійні молодіжні зібрання. Представники від влади прямо сказали: – У в'язницях сидять вороги народу, вороги радянської влади! Хтось із братів боязко заперечив: – Але у в'язницях сидять і наші брати-віруючі! Вони не політичні, а сидять за віру в Бога, і ми повинні про них молитися! Тоді уповноважений з релігійних культів заявив: – За подібні антирадянські розмови про ваших братів-в'язнів ми маємо право сьогодні ж відібрати у вас молитовний будинок і реєстрацію! Брати замовкли, а уповноважений продовжував давати вказівки: припинити поїздки проповідників церкви по селах, не організовувати нових церков. «Ви що, місіонерською діяльністю зайнялись? Нові церкви вирішили створювати?! Це заборонено! Перестаньте молодь залучати в ваші ряди! Молодь – наша, радянська!» Незабаром через рік в церкві була заборонена християнська робота серед молоді, включаючи і розбір Біблії, майже припинилися поїздки проповідників по селах» [9, с. 139–140]. Це спонукало багатьох вірних ЄХБ у післявоєнний період працювати в підпіллі та продовжувати свою релігійну діяльність нелегально.

Таким чином, негаразди воєнного лихоліття сприяли пробудженню і відновленню в людей релігійних почуттів та віри в Бога. Першими це намагалися використати на свою користь нацисти, які лояльно ставилися до відновлення релігійного життя на окупованих ними територіях. Потім на це звернули увагу і комуністи, зрозумівши, що необхідно мобілізувати всі сили, засоби (у тому числі і духовно-релігійні) задля перемоги в кровопролитній війні. Задля цього співробітники ідеологічних і каральних органів розпочали свої поїздки по таборам де перебували репресовані служителі євангельські християни і баптисти щоби спонукати їх на об'єднання протестантських релігійних організацій за умови співробітництва з каральними органами комуністичного режиму. Проте з відновленнями радянської влади на окупованих територіях становище віруючих різко погіршилося. Практично все керівництво Всеукраїнського об'єднання заарештовано. Арештам підлягали і рядові члени євангельсько-баптистських громад. Зрештою віруючим як і іншим громадянам України стало зрозуміло, що перемога СРСР у війні не принесла бажаної свободи, оскільки сутність тоталітарної системи залишилася незмінною, і тому найстійкіші вірні ЄХБ готувалися до нового протистояння з комуністською ідеологією, продовжуючи відстоювати головні постулати своєї віри.

Список використаних джерел

1. Клибанов А. И. Религиозное сектантство и современность: социологические и исторические очерки / А. И. Клибанов. – М.: Наука, 1969. – 272 с.
2. Калиничева З. В. Социальная сущность баптизма. 1917–1929 гг. / З. В. Калиничева. – Л.: Наука, 1972. – 140 с.
3. Лялина Г. С. Баптизм: иллюзии и реальность / Г. С. Лялина. – М.: Политиздат, 1977. – 175 с.
4. Митрохин Л. Кризисные явления в современном баптизме / Л. Митрохин, О. Клибанов. – М., 1967. – 62 с.
5. История евангельских христиан-баптистов в СССР. – М.: Изд-во ВСЕХБ, 1989. – 623 с.
6. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні / В. І. Любашенко. – К.: Поліс, 1996. – 350 с.
7. Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине / Ю. Решетников, С. Санников. – Одесса: Богомыслие, 2000. – 246 с.
8. 20 лет по пути возрождения. Слово на юбилей председателя Совета Церквей ЕХБ Г. К. Крючкова // По пути возрождения. – М., 1989. – С. 10–11.
9. Винс Г. П. Тропою верности / Г. П. Винс. – 2 изд., перераб и доп. – СПб.: Библия для всех, 1997. – 308 с.
10. Савинский С. Н. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1917–1967) / С. Н. Савинский. – СПб.: Библия

для всех, 2001. – Ч. II. – 422 с. 11. Савинский С.Н. История русско-украинского баптизма / С.Н. Савинский. – Одесса: Богомыслие, 1995. – 128 с. 12. Франчук В.И. Просила Россия дождя у Господа / В. И. Франчук. – Мариуполь: Предприятие «Газета «Приазовский рабочий», 1999. – 295 с. 13. Парасей А.Ф. «Бедная, бросаемая бурей...»: исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви АСД в Украине / А. Ф. Парасей, М. А. Жукалюк. – К.: Джерело життя, 1997. – 340 с. 14. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К., 1993. – 600 с. 15. Руденко А. А. Евангельские христиане-баптисты и перестройка СРСР / А. А. Руденко // На пути к свободе совести. – М., 1989. – С. 340–350.

Оксана Высовень

ПОЛОЖЕНИЕ ЕВАНГЕЛЬСКИХ ХРИСТИАН И БАПТИСТОВ В УКРАИНЕ (1941–1944)

Статья посвящена положению евангельских христиан и баптистов в период немецкого оккупационного режима в Украине (1941–1944). Нами доказано, что евангельских христиан и баптистов в оккупационный период пытались использовать в своих узко определенных целях как нацисты, так и коммунисты, и поэтому проводили лояльную политику в отношении них. Но с восстановлением советской власти на оккупированных территориях гонения на верующих усилились, однако самые стойкие верные, несмотря на репрессии, продолжали отстаивать главные постулаты своей веры.

Ключевые слова: Украина, евангельские христиане и баптисты, нацизм, немецкий оккупационный режим, советская власть.

Oksana Vysoven

SITUATION EVANGELICAL CHRISTIANS AND BAPTISTS IN UKRAINE (1941–1944)

The article is devoted to the situation Evangelical Christians and Baptists during the German occupation regime in Ukraine (1941–1944). We proved that Evangelical Christians and Baptists in the occupation period sought to use their narrowly defined purposes as the nazis and the communists, and so spent a loyal policy toward them. But with the restoration of the Soviet regime in the occupied territories increased persecution of believers, but the most persistent yehbts faithful despite the repression, continued to defend the main tenets of their faith.

Keywords: Ukraine, Evangelical Christians and Baptists, nazism, german occupation regime, the soviet authorities.